

Київський національний торговельно-економічний університет

Кафедра міжнародного, цивільного та комерційного права

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

ПРАВНИЧА ДОПОМОГА У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Студентки 2 курсу, 6м групи,
спеціальності 081 «Право»,
спеціалізації «Цивільне право
і процес»

Полудень Анни
Олександрівни

Науковий керівник
к.ю.н.

Риженко Наталія
Олександрівна

Гарант освітньої програми
д.ю.н.

Примак Володимир
Дмитрович

Київ-2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРАВНИЧОЇ ДОПОМОГИ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ	6
1.1. Поняття правничої допомоги та її види у цивільному процесі.....	6
1.2. Суб'єкти, об'єкти та зміст правовідносин з надання правничої допомоги у цивільному процесі	16
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНСТИТУТУ ПРАВНИЧОЇ ДОПОМОГИ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ ТА ОКРЕМИХ КРАЇН ЄВРОПИ	27
2.1. Деякі аспекти реалізації надання правничої допомоги у цивільному процесі України.....	27
2.2. Досвід окремих країн Європи з надання правової допомоги у цивільному процесі	37
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ	49
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	52

ВСТУП

Актуальність теми. Перш за все, зміни, які відбуваються в нашій країні, створюють передумови формування зрілого громадянського суспільства. Успіхи в цьому напрямку залежать не тільки від розвитку економіки, вдосконалення законодавства та модернізації суспільно-правових відносин, але і від готовності держави впорядкувати їх, забезпечити кожному конституційні гарантії та необхідний захист, особливе місце серед яких займає гарантія на отримання кваліфікованої правничої допомоги.

Правнича допомога – один із найважливіших правових засобів, необхідний елемент механізму забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Об'єктивні труднощі звичайного громадянина, який не має спеціальних юридичних знань та навичок, щоб ефективно використовувати правові засоби для реалізації та захисту своїх інтересів в цивільному процесі, породжують потребу в допомозі з боку юриста-професіонала.

Незважаючи на очевидну значимість та необхідність права кожного на кваліфіковану правничу допомогу, досі не вщухає полеміка з питань, що стосуються її сутності, змісту, суб'єктів надання, загальної системи реалізації та гарантованого забезпечення. Законодавство, що закріплює механізм реалізації права на правничу допомогу, не відповідає повною мірою вимогам часу та потребує подальшого вдосконалення.

Актуальність розглянутих у випускній кваліфікаційній роботі проблем пов'язана також із завданнями вдосконалення чинного законодавства. Незважаючи на закріплення права на правничу допомогу в чинних нормативно-правових актах, досі не вироблені єдині принципи і стандарти його реалізації та забезпечення в цивільному процесі.

До теперішнього часу правнича допомога у цивільному процесі як правова категорія не отримала належного висвітлення в наукових працях. Перш за все, недостатньо досліджені поняття правничої допомоги, природа даного правового феномену, його зв'язку з іншими правовими явищами. У

зв'язку із цим проблемними залишаються питання про місце правничої допомоги в системі гарантій прав і свобод людини і громадянина, про те, які суб'єкти і в якому обов'язі здійснюють правничу допомогу та інше. Комплексних досліджень з проблематики права на правничу допомогу у цивільному процесі, видів допомоги, механізму реалізації даного права у цивільному процесі до теперішнього часу в Україні практично немає. Окремі питання щодо правничої допомоги у цивільному процесі досліджують такі вітчизняні правники: Н.П. Артем'єва [20], І.О. Ємець [37], Личко В.С. [48], Ю. Прут [59], С.Е. Устюшенко [64] та ін. Крім того, дана робота враховує останні зміни законодавства та практику його застосування.

Мета дослідження. Автор випускної кваліфікаційної роботи ставив за мету дослідити комплекс теоретичних положень та їх застосування в чинному законодавстві для підвищення ефективності реалізації норм, що регулюють питання надання правничої допомоги у цивільному процесі України. Постановка зазначеної мети обумовлює вирішення наступних **завдань дослідження:**

- визначити поняття правничої допомоги та розглянути її види в цивільному процесі;
- розглянути суб'єкти, об'єкти та зміст правовідносин з надання правничої допомоги у цивільному процесі;
- вивчити деякі аспекти реалізації надання правничої допомоги у цивільному процесі України;
- дослідити досвід окремих країн Європи з надання правової допомоги у цивільному процесі.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, пов'язані із функціонуванням правничої допомоги як правового явища.

Предметом дослідження в роботі є правнича допомога у цивільному процесі.

Методи дослідження. Під час дослідження в роботі використовувався загальнонауковий діалектичний метод пізнання, що дозволяє розглядати

правничу допомогу у цивільному процесі як правове явище. У роботі також використовувалися методи абстрактного мислення, включаючи аналіз, синтез, дедукцію, індукцію і абстракцію. Застосовувалися і конкретно наукові юридичні методи дослідження, такі як порівняльно-правовий, історично-правовий та системний.

Наукова новизна дослідження полягає в комплексному дослідженні основних проблем надання правничої допомоги у цивільному процесі України, які виражаються у розбіжностях законодавства та наведенні пропозицій щодо його удосконалення, а також запозичення досвіду зарубіжних країн у створенні ефективного та якісного механізму надання правової допомоги.

Окремі положення випускної кваліфікаційної роботи викладено у статті «Досвід окремих країн Європи з надання правової допомоги в цивільному процесі», що опублікована у збірнику наукових статей «Цивільне та комерційне право: виклики сьогодення». К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2020. С. 172-178.

Практичне значення отриманих результатів виражається в тому, що в роботі містяться висновки та пропозиції, які можуть бути використані в нормотворчій діяльності при вдосконаленні законодавства України (пропозиції щодо внесення змін до нормативно-правових актів України) щодо надання правничої допомоги та в цивільній правозастосовчій практиці. Результати дослідження можуть бути застосовані в наукових і навчальних цілях.

Структура випускної кваліфікаційної роботи обумовлена метою і предметом дослідження та авторським підходом до розгляду обраної теми. Випускна кваліфікаційна робота складається із вступу, двох розділів, які включають в себе чотири підрозділи, висновків та пропозицій, списку використаних джерел. Повний обсяг роботи становить 60 сторінок, із яких основна частина роботи займає 51 сторінку. Список використаних джерел складається з 71 найменування.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРАВНИЧОЇ ДОПОМОГИ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

1.1. Поняття правничої допомоги та її види в цивільному процесі

Для визначення сутності поняття «правнича допомога» на сучасному етапі доцільним буде коротко розглянути історичні аспекти становлення даного інституту в Україні.

Становлення правничої допомоги в Україні відбувалось протягом тривалого часу. Розвиток професійної правничої допомоги в Україні загалом можна поділити на такі періоди [24, с. 7].

Перший етап характеризувався зародженням професійної правничої допомоги за часів Київської Русі. В той період роль захисників виконували близькі та рідні обвинуваченого, а процесуальне представництво знайшло своє закріплення в писаних джерелах давньоруського законодавства («Руська правда», Новгородська судна грамота, тощо).

На другому етапі за часів Польсько-Литовської доби відбувалось формування інститутів професійної правничої допомоги. Вже в той період було визнаним обов'язковим надання безоплатної правової допомоги особам, які не мали змоги себе захистити. В такому випадку для сиріт, вдів та бідних людей призначався урядовий захисник.

Третій етап пов'язаний із прийняттям Статуту кримінального судочинства 1864 року. Після реформування судової системи питання надання безкоштовного представництва у судах за цивільними справами особам, що користувалися так званім «правилом бідності», розглядалось на засіданнях рад. Оплата праці адвокатів в зазначених випадках здійснювалась із загального фонду [43, с. 123].

На четвертому етапі відбувався подальший розвиток професійної правничої допомоги в умовах формування галузей права Радянської України, Закарпаття та Північної України, Західної України.

На п'ятому етапі правова допомога регулювалась єдиним законодавством СРСР. Протягом даного періоду роль та значення правників в судових процесах, а також форма оплати їх праці декілька разів реформувалась.

Починаючи з 1991 року розпочався сучасний етап реформування регулювання отримання та надання правничої допомоги [68, с. 122]. Артем'єва Н.П. в своєму дослідженні визначає декілька основних етапів становлення правничої допомоги в Україні у цивільних справах за доби незалежності: схвалення Концепції судово-правової реформи в Україні (1992 р.), прийняття Цивільно-процесуального кодексу України (2004 р.), схвалення Президентом України Концепції формування системи безоплатної правової допомоги (2006 р.), прийняття законів України «Про безоплатну правову допомогу» (2011 р.) та «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (2012 р.), проведення конституційної реформи системи правосуддя в Україні (2016 р.) [21, с. 66].

У традиційному розумінні правова допомога розуміється як допомога особі, яка бажає відстоювати або захищати свої права в судовому порядку та не має змоги це здійснити з огляду на її фінансове становище.

Загалом, поняття «допомога» в українській мові визначається як «сприяння, підтримка у чому-небудь» [46]. Семантичний зріз слова «сприяння», що означає «допомога, створення умов, підтримка в будь-якій діяльності» [42], наповнює розглянутий термін особливим змістом. По-перше, поняття допомога передбачає сприяння інтересам не тільки окремої особистості, але й суспільства та держави. По-друге, це поняття може застосовуватися в міжнародному праві та національному законодавстві, в тому числі і в сфері цивільного права. По-третє, слово «діяльність», що означає роботу, функціонування будь-якої організації, установи, тощо [46],

передбачає наявність впорядкованої та цільової діяльності її учасників. Особливо це характерно для правозахисних об'єднань. В такому сенсі діяльність – це спосіб реалізації повноважень органами цивільного судочинства, професійними юристами (адвокатами, захисниками, представниками) та іншими уповноваженими особами.

Зазначимо, що на сучасному етапі в нормативно-правових актах України прослідковується неузгодженість щодо застосування термінів «правова допомога» та «правнича допомога».

Статтею 59 Конституції України [1] гарантується право кожного на професійну правничу допомогу, яка у випадках, що передбачені законом, надається безоплатно. Окрім цього кожен має право вільного вибору захисника своїх прав.

Однак, до 2016 року в Конституції України застосовувався термін «правова допомога». Конституційним Судом України відзначалось, що право на правову допомогу є гарантованою Конституцією України можливістю фізичної особи одержати юридичні (правові) послуги [11]; гарантованою державою можливістю кожної особи отримати таку допомогу в обсязі та формах, визначених нею, незалежно від характеру правовідносин особи з іншими суб'єктами права [12]. Конституційним Судом України та законодавцем було надане роз'яснення щодо змісту поняття «правова допомога» через категорію «правові послуги», що, на думку окремих фахівців, було не досить коректним [29, с. 21].

На думку правників, заміна терміну «правова допомога» на термін «правнича допомога» (відповідно до Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» [8] більш відповідає стандартам української мови, в яких зазначено, що прикметник, застосований для позначення відповідного виду допомоги, походить від іменника, що позначає саму професію особи, яка надає таку допомогу. Іменником, що позначає особу, яка здійснює діяльність у сфері права (у юридичній сфері), є слово «правник» [58]. Отже, саме особи, що належать до правничої професії,

надають професійну правничу допомогу. Фешик Н.О. вказує, що терміни правовий-правничий-юридичний вважаються родовидовими синонімами [66].

Ст. 15 «Правнича допомога» ЦПК України визначає, що учасники справи мають право на правничу допомогу. Законом України «Про судоустрій та статус суддів» [10] передбачена ст. 10 «Професійна правнича допомога при реалізації права на справедливий суд», тобто в зазначеному законі України вже вживається термін «правнича допомога».

В свою чергу, законом України «Про безоплатну правову допомогу» правова допомога визначається як надання правових послуг, що спрямовані на забезпечення реалізації прав і свобод людини та громадянина, захисту цих прав та свобод, їх відновлення у разі порушення [6].

Окрім цього, необхідно зазначити, що Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [5] визначено, що підставами для здійснення адвокатської діяльності, в тому числі є договір про надання правової допомоги (ст. 26), що не відповідає положенням ст. 59 Конституції України. Тобто право на отримання професійної правничої допомоги існує, а підстави для укладення відповідного договору відсутні.

Таким чином, термінологію чинного законодавства, де вживається термін «правовий», принаймні до словосполучення «правова допомога», необхідно змінити на словосполучення «правнича допомога» у відповідності до положень Конституції України.

До внесення змін в Конституцію України вітчизняними вченими переважно вживався термін «правова допомога». На сучасному етапі у вітчизняній юридичній науці відсутня усталена позиція щодо розуміння поняття правничої (правової) допомоги.

Розглянемо підходи до визначення терміну «правнича (правова) допомога» вітчизняних дослідників (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

**Підходи до визначення терміну «правнича (правова) допомога»
вітчизняних дослідників**

Автор	Визначення терміну
Бірюкова А.М., Гончаренко С.В. [26, с. 21]	Правова допомога — це будь-який вид правової допомоги, за винятком захисту особи від обвинувачення у кримінальних справах, який є однопорядковим з правовою допомогою поняттям і не включається до останнього
Бранчук О.А., Демкова О.С. [28, с. 9]	Правова допомога - будь-які дії, які мають правовий зміст, вчиняються визначеними в законі суб'єктами, що мають визначений рівень освіти, спрямовані на реалізацію та захист прав, свобод та законних інтересів особи, яка звертається за допомогою, та мають відповідати визначеним принципам їх надання.
Личко В.С. [48, с. 8]	Правова допомога - надання правових послуг, спрямованих на забезпечення реалізації не тільки прав і свобод людини і громадянина, але й юридичних обов'язків, визначених Конституцією України та іншими нормативно-правовими актами.
Сіліч І.І. [63, с. 12-13]	У широкому аспекті правова допомога являє собою діяльність осіб, які мають спеціальну юридичну освіту, спрямовану на сприяння в осмисленні та ознайомленні з правовими настановами, які регламентують різні сторони життя суспільства і держави, відповідні права й свободи громадян, а також надання допомоги в реалізації цих прав і свобод у формі консультування, роз'яснення положень законодавства та складання відповідних документів.
Юшкевич Ю.Г. [70, с. 131]	У широкому розумінні правова допомога - це діяльність, спрямована на реалізацію та захист прав, свобод та законних інтересів зацікавлених суб'єктів, яка здійснюється уповноваженими на те особами чи органами в порядку та у видах, не заборонених законодавством, пов'язана із застосуванням правових норм; у вузькому розумінні - це правові заходи, що здійснюються уповноваженими суб'єктами, спрямовані на конкретну особу, яка перебуває в складних життєвих обставинах та потребує сторонньої допомоги з метою правильної орієнтації в чинному законодавстві, виховання звички свідомого виконання правових норм, що сприяє поліпшенню її життєдіяльності та соціальної адаптації

Проведений аналіз підходів дозволяє виділити сукупність наступних істотних ознак, які не тільки утворюють поняття «правнича (правова) допомога», а й роз'яснюють її сутність і характер діяльності. На нашу думку, правнича допомога у цивільному процесі:

- є цивільно-процесуальною, юридичною та іншою правовою діяльністю, заснованою на загальновизнаних принципах і нормах

міжнародного права, міжнародних договорів і нормах цивільно-процесуального та іншого національного законодавства;

- передбачає правове сприяння (підтримку, послугу) особам;
- здійснюється державними органами цивільного судочинства, професійними юристами (адвокатами, захисниками, представниками), а також іншими уповноваженими особами;
- здійснюється з використанням відповідних правових засобів (способів, методів, процедур), зазначених у цивільно-процесуальному законодавстві або не заборонених їм;
- спрямована на захист, охорону та реалізацію прав і законних інтересів осіб.

На нашу думку, виділені ознаки правничої допомоги показують, що правнича (правова) допомога, по-перше, за своєю суттю та змістом є діяльністю, спрямованою на професійне (кваліфіковане) стороннє (зовнішнє) сприяння особі, яка має труднощі в досягненні цілі власними силами, з метою реалізації її прав та законних інтересів. По-друге, як вид правової діяльності держави, її органів і посадових осіб, громадських об'єднань та громадян, що здійснюється уповноваженими суб'єктами, які володіють компетентністю або професіоналізмом, на основі закону, в законодавчо встановлених формах та розумно безпечними засобами. По-третє, є цілісним правовим інститутом, який має власний механізм реалізації, необхідну організаційну структуру із власними суб'єктами, предметом, змістом та метою діяльності.

Як вже вище зазначалось, поняття правничої допомоги можна розглядати у двох аспектах:

- 1) на міжнародному (міждержавному) рівні: права та свободи особи забезпечуються через держави, що є суб'єктами міжнародного права;
- 2) національному (внутрішньодержавному): права та свободи особи забезпечуються через державні органи за допомогою відповідного фахівця (правника) або самостійно.

Міжнародну правничу допомогу в цивільних справах можна визначити як комплексний міжгалузевий правовий інститут. До форм міжнародної правової допомоги у цивільних справах можна віднести всі ті судові і позасудові дії, з приводу вчинення яких вступають у відносини компетентні органи різних держав:

- виконання доручень щодо вчинення окремих процесуальних дій (опитування сторін, третіх осіб, свідків, проведення експертизи, вручення документів, дослідження та передача доказів);
- виклик учасників процесу (позивачів, відповідачів, свідків, експертів, інших) до іноземної держави;
- надання інформації про законодавство та правозастосовчу практику, а також іншої правової інформації (встановлення адрес та інших даних);
- визнання та виконання судових рішень у цивільних справах, виконавчих приписів;
- здійснення позасудових юридично значимих дій [38, с. 232-233].

На підставі викладеного можна дати визначення поняття «правнича допомога у цивільному процесі» як засновану на нормах міжнародного та національного права діяльність державних органів цивільного судочинства, професійних юристів (адвокатів, захисників, представників) та інших уповноважених осіб, пов'язану із використанням відповідних юридичних засобів (способів, методів, процедур) та спрямовану на особу з метою захисту, охорони і реалізації її прав та законних інтересів.

Як комплексний правовий інститут, який реалізується в різних галузях права, правнича допомога у цивільному процесі може бути класифікована за різними підставами, що визначає її особливості, відмінності від інших видів правоохоронної та правозахисної діяльності.

Зазначимо, що, на нашу думку необхідно відмежовувати поняття, форми та види правничої допомоги. Ми погоджуємось із думкою Заботіна В.І., який, досліджуючи форми правової допомоги у цивільному процесі,

зазначив, що в роботах вітчизняних правників можна виділити три напрямки визначення форм та видів правової допомоги [41]. До першої групи науковець відносить авторів, які ототожнюють форми надання правової допомоги та інститути, що забезпечують реалізацію вказаної допомоги у цивільному процесі. Друга група включає в себе дослідників, які визначають форми надання правової допомоги через форми участі органів та осіб, що зазначені у ст. 45 ЦПК України. Третя група фахівців взагалі не відмежовують форми надання правничої допомоги та її види. Отже, Заботіним В.І. відзначається недосконалість зазначених підходів.

Заслуговують на увагу класифікації правничої допомоги, запропоновані у вітчизняній юридичній літературі.

В дисертаційному дослідженні Личко В.С. запропоновано правничу допомогу класифікувати за такими критеріями:

1) в залежності від форм, в яких може здійснюватися правнича допомога поділяється на такі види: а) надання правової інформації, консультацій і роз'яснень із правових питань; б) підготовка документів непроцесуального характеру (звернень, заяв, скарг тощо); в) підготовка документів процесуального характеру; г) представництво; д) надання правової допомоги юридичними клініками;

2) в залежності від територіальної ознаки поділяється на: а) внутрішньодержавну; б) міжнародну; в) змішану правничу допомогу;

3) в залежності від сфери надання правничої допомоги в: а) кримінальних справах; б) цивільних справах; в) адміністративних справах; г) господарських справах; д) у справах про адміністративні правопорушення [49].

Безперечними перевагами зазначеної класифікації є запропонована систематизація, що дозволяє визначити особливості нормативного регулювання правової допомоги, характер і зміст діяльності її суб'єктів, окремі тимчасові характеристики і обставини. Деякі із зазначених видів і їх підстави знаходять застосування в цивільному судочинстві.

Окрім цього, виходячи з діяльності її суб'єктів, правничу допомогу поділяють на: безпосередню та опосередковану; двосуб'єктну та багатосуб'єктну; з активною участю одержувача допомоги і за відсутності участі одержувача; долаючу та профілактичну (превентивну); добровільну та обов'язкову [50].

Джуська А.В. в своєму дисертаційному дослідженні надає більш розширену класифікацію правничої допомоги. На думку фахівця, види професійної правничої допомоги можна класифікувати за різними критеріями, зокрема:

- за кількістю суб'єктів, які залучені в процес надання професійної правничої допомоги на: двосуб'єктну, багатосуб'єктну;
- за наявністю проблемної правової ситуації на: відновлювальну, профілактичну (превентивну);
- за вольовим критерієм на: добровільну, обов'язкову (примусову);
- за економічним (матеріальним) критерієм: оплатну, безоплатну;
- залежно від змісту та форм професійної правничої допомоги: надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань, складення документів непроцесуального та процесуального характеру, представництво; професійна правнича допомога в судочинстві: захист, представництво;
- за сферою надання: в сфері спірної юрисдикції, в сфері безспірної юрисдикції;
- за галузевою належністю на: допомогу, що надається в кримінальному, цивільному, адміністративному, господарському процесі [36].

Розглянемо, як здійснюється видова класифікація правничої допомоги у вітчизняному законодавстві. Регулювання процесу надання безоплатної правової допомоги в Україні регулюється відповідним законом України «Про безоплатну правову допомогу». Про неузгодженість використання термінів у вітчизняному законодавстві «правова» та «правнича» допомога вказувалось

вище, тому при розгляді даного законодавчого акту будемо використовувати терміни, які зазначені в ньому.

Отже, в ст.1 зазначеного закону подається визначення безоплатної правової допомоги. Зауважимо, що визначення платної правової допомоги у законодавчих актах України відсутнє, однак в законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» при визначенні терміну «договір про надання правової допомоги» (ст. 1) згадується, що клієнт зобов'язаний оплатити надання правової допомоги, а також фактичні витрати, які були понесені при виконанні зазначеного договору.

При розгляді другого та третього розділів закону «Про безоплатну правову допомогу» було з'ясовано, що безоплатна правова допомога поділяється на первинну та вторинну. Відмінність між первинною та вторинною правовою допомогою полягає в визначених законом колом суб'єктів права, суб'єктів надання, а також видами правових послуг.

Виходячи із аналізу підходів вітчизняних вчених та положень українського законодавства пропонуємо такі критерії класифікації правничої допомоги у цивільному судочинстві: за територіальною ознакою: а) правнича допомога, що надається на національному рівні, б) правнича допомога, що надається на міжнародному рівні; за економічним критерієм: а) платна, б) безоплатна; в залежності від форм, в яких може здійснюватися правнича допомога: а) інформування; б) консультування; в) підготовка документів юридичного характеру; г) представництво в суді.

Таким чином, в результаті проведеного дослідження було з'ясовано сутність поняття «правнича допомога у цивільному процесі» як засновану на нормах міжнародного та національного права діяльність державних органів цивільного судочинства, професійних юристів (адвокатів, захисників, представників) та інших уповноважених осіб, пов'язану із використанням відповідних юридичних засобів (способів, методів, процедур) та спрямовану на особу з метою захисту, охорони і реалізації її прав і законних інтересів.

Розгляд різних підходів до класифікації правничої допомоги дозволив запропонувати наступні критерії визначення видів правничої допомоги у цивільному судочинстві: за територіальною ознакою; за економічним критерієм; в залежності від форм, в яких може здійснюватися правнича допомога.

1.2. Суб'єкти, об'єкти та зміст правовідносин з надання правничої допомоги у цивільному процесі

У правовій науці категорія «суб'єкт» розглядається через призму її певних властивостей, ознак, призначення. Суб'єкти цивільного права реалізують свої права та обов'язки в рамках певних суспільних відносин, юридичною формою яких є цивільні правовідносини, що протікають на основі відповідних правових норм.

Правнича допомога, що надається особам, має певні ознаки, що дозволяють виявити її особливості та відмежувати від інших подібних видів діяльності. Перш за все слід зазначити, що професійна правнича допомога є професійною діяльністю правника і носить юридичний характер. На нашу думку, дані ознаки взяті за основу законодавцем і окремими вченими при формуванні переліку суб'єктів надання правничої допомоги.

В теорії права переважає точка зору, що передбачає презумпцію різноманітності суб'єктів надання правничої допомоги з включенням в їх число осіб як визначених законом, так і не зазначених в ньому. На основі статті 59 Конституції України [1] та наведеного її роз'яснення, наданого Конституційним Судом України, у статті 15 Цивільного процесуального кодексу України [4] встановлено, що особа, яка бере участь у справі, має право на правничу допомогу, що надається виключно адвокатами крім випадків, встановлених законом, зокрема Законом України «Про соціальні послуги» [9] та Законом України «Про безоплатну правову допомогу» [6].

Як вже відзначалось, відмітною рисою первинною та вторинної правничої (правової) допомоги виступає коло суб'єктів, які мають право на отримання такої допомоги [51]. Наприклад, первинну правничу (правову) допомогу може отримати будь-яка особа, яка перебуває на території України, а на вторинну може розраховувати значно вужче та вичерпне коло отримувачів [56, с. 78].

Окрім суб'єктів, які можуть розраховувати на отримання безоплатної правничої (правової) допомоги, варто виокремлювати й інших осіб – надавачів такої допомоги. Всі суб'єкти надання правничої допомоги поділяються вченими на різні групи, в цілому схожі за своєю структурою та підставами. До складу суб'єктів надання безоплатної правничої допомоги відносять органи виконавчої влади та місцевого самоврядування, фізичних та юридичних осіб приватного права, спеціалізовані установи (первинна правнича допомога), центри з надання безоплатної вторинної правничої допомоги та адвокати, які внесені до Реєстру адвокатів, що надають безоплатну вторинну правничу допомогу. Однак у процесі поглибленого аналізу чинного законодавства фахівці зазначають, що лише адвокати як особи, які мають відповідний досвід, знання та повноваження, є суб'єктами, що надають висококваліфіковану, якісну як первинну, так і вторинну правничу допомогу.

Правнича допомога як діяльність в цивільному процесі здійснюється в межах відносин між суб'єктом права та суб'єктом надання зазначеної допомоги. Суб'єктом права на правничу допомогу виступає перш за все людина – фізична особа, а суб'єктом надання є адвокат [35, с. 23].

Зауважимо, що суб'єктами права на отримання безоплатної правничої допомоги можуть бути тільки фізичні особи. Проте, коли мова йде про оплатну правничу допомогу, суб'єктами, що мають право її отримувати, можуть бути не тільки фізичні, але й юридичні особи [50, с. 420].

Суб'єктом права на отримання правничої допомоги може бути будь-яка особа в незалежності від статі, раси, національності, мови, місця проживання,

громадянства (громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства), релігійних уподобань та інших обставин [54, с.14].

Суб'єкт надання правничої допомоги в організаційно-структурному плані являє собою систему організацій і осіб, що здійснюють даний вид діяльності. В особистісному плані суб'єктом надання правничої допомоги є особа, що має спеціальні знання в сфері юриспруденції, як правило, підтвержені документом про професійну юридичну освіту [44, с. 69].

Надання правничої допомоги є професійною та організованою правовою діяльністю. У широкому сенсі термін «правнича допомога» охоплює правове сприяння, що здійснюється як правниками-професіоналами, так і непрофесіоналами, що містить в собі буденну правову взаємодопомогу. У понятійному ж значенні правнича допомога - це частина сформованої системи, вид професійної діяльності правника, реалізації його посадової чи статусної ролі.

Принцип професіоналізму діяльності адвоката як цивільного процесуального представника виступає важливою та своєрідною гарантією сумлінного виконання останнім покладених на нього функцій надання правової допомоги у формі процесуального представництва під час розгляду цивільної справи [69, с.214].

Ознака професіоналізму відображена у ст. 59 Конституції України, яка закріплює право кожного на отримання саме професійної правничої допомоги та є ключовим для відмежування правничої допомоги, що надається на побутовому рівні (наприклад, поради правового характеру друзів, знайомих, інших осіб-непрофесіоналів), від правничої допомоги з боку правника-професіонала, який має відповідну кваліфікацію.

Загалом в тлумачному словнику кваліфікацію (від лат «quails» – який, якої якості і «facio» – роблю; від англ. «quality» – якість) визначають як ступінь і вид професійної освіти, що необхідні для виконання конкретної роботи [34, с. 129-130]. Під терміном «кваліфікація» щодо надання професійної правничої допомоги розуміють насамперед ступінь і вид

професійної освіти суб'єкта надання професійної правничої допомоги, наявність у нього відповідних знань, умінь, навичок, необхідних для її здійснення. У цьому сенсі термін «професійна правнича допомога» означає, що дана діяльність здійснюється особою, яка відповідає зазначеним формальним вимогам, які пред'являються (або повинні пред'являтися) до неї при допущенні до надання професійної правничої допомоги та підтверджуються офіційними документами (про освіту, про стаж роботи тощо).

Для надання правничої допомоги під час вирішення справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура як недержавний самоврядний інститут [60, с.54]. Таке положення було закріплене в Конституції України після конституційно-судової реформи 2016 року. Це положення було закріплене і в ЦПК України. Відповідно до ст. 60 ЦПК представником у цивільному судочинстві, перш за все, можуть бути особи, які мають статус адвоката. Підтвердженням представництва адвокатів в суді являється довіреність або ордер (п.4 ст.62 ЦПК України).

Вимоги щодо кваліфікації адвоката наведені в ст. 6 закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [5], а саме: повна вища юридична освіта, володіння державною мовою, наявність стажу роботи в галузі права не менше двох років, складений успішно кваліфікаційний іспит, пройдене стажування (крім випадків, встановлених цим Законом), складена присяга адвоката України та отримане свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю.

Вилков С.В. в своєму дослідженні подає більш розширене поняття «кваліфікованість правничої допомоги», яким охоплюються два аспекти - кваліфікація (професіоналізм) суб'єкта надання (ознака, що характеризує безпосередньо суб'єкта надання) і якість самої правничої допомоги (ознака самої діяльності, її структури і змісту) [30]. До фактичного здійснення правничої допомоги не можна сказати, професійна вона чи ні. Отже, поняття

«правнича допомога» і «професійна правнича допомога» співвідносяться як родові поняття і видові.

Професійна правнича допомога може мати як неорганізований, неформальний, спонтанний характер (наприклад, рада одного - професійного юриста), так і надаватися соціальними інститутами, спеціально для цього створеними (адвокатурою).

Завдання адвоката, як учасника цивільного процесу, визначається через загальні завдання адвокатури, зокрема відповідно до її конституційного статусу, а саме:

- 1) захищати права, свободи і законні інтереси громадян та юридичних осіб;
- 2) представляти інтереси громадян і юридичних осіб як у відносинах з державою, так і між собою;
- 3) представляти в судах та інших державних і правоохоронних органах інтереси фізичних та юридичних осіб;
- 4) надавати фізичним і юридичним особам, державним і громадським установам (об'єднанням) професійну правничу допомогу;
- 5) підвищувати рівень інформованості населення у правовій галузі [32, с. 243–244].

Конституційне право кожного на отримання професійної правничої допомоги вимагає певного рівня її організованості - наявності системи формальних, офіційних соціальних інститутів правничої допомоги (соціальної інфраструктури правничої допомоги), більш-менш детального правового регулювання відносин, що виникають у сфері її надання.

У правовідносинах, що протікають в сфері міжнародної правничої допомоги у цивільних справах, бере участь певне коло осіб та організацій, які наділяються взаємними юридичними правами та обов'язками. Дані права та обов'язки забезпечують взаємодію осіб та організацій в рамках конкретних правовідносин (міжнародних цивільно-правових, цивільно-процесуальних), ускладнених іноземним елементом.

Зауважимо, що у вітчизняній науковій юридичній літературі досить широко висвітлені проблемні питання визначення суб'єктів правничої допомоги, а об'єкти правничої допомоги майже не згадуються.

На нашу думку, об'єктом правничої допомоги є проблемна життєва ситуація суб'єкта права на її отримання, що має правовий характер (проблемна правова ситуація). Проблемною правовою ситуацією у найзагальнішому вигляді може бути визначена сукупність обставин, що вимагають, породжують необхідність прийняття рішення щодо дій, прямо або побічно пов'язаних із реалізацією приписів законодавства. Виявлення проблемної ситуації включає в себе здійснення аналізу соціальної дійсності, оцінку з позицій діючого права, вказівку на необхідність ухвалення відповідного рішення або зобов'язання прийняти його [57].

Проблемна правова ситуація як об'єкт правничої допомоги характеризується тим, що:

а) це життєва ситуація суб'єкта права на отримання правничої допомоги, існуюча як об'єктивно, так і в ході реалізації правових можливостей (прав, свобод, законних інтересів), ускладнюючи тим самим реалізацію різних інтересів суб'єкта права на отримання правничої допомоги;

б) правовий характер життєвої ситуації зумовлений пошуком соціальних зв'язків, які її утворюють у сфері правового регулювання та необхідністю її вирішення засобами юридичного характеру;

в) проблемний характер правової ситуації викликаний нездатністю особи самостійно її вирішити шляхом самостійної реалізації належних йому прав, свобод, законних інтересів.

Таким чином, якщо розглядати об'єкт правничої допомоги у цивільному судочинстві, то його можна визначити як проблемну життєву ситуацію суб'єкта права на її отримання, що має правовий характер (проблемна правова ситуація) та потребує вирішення в цивільному процесі.

Отже, правнича допомога може полягати, по-перше, в здійсненні суб'єктом надання конкретних дій, які прямо, безпосередньо впливають на

проблемну правову ситуацію, і, по-друге, в адресному наданні нужденному доступних засобів для самостійного подолання проблемної правової ситуації.

Після визначення суб'єктів та об'єкта правничої допомоги доцільним вважається визначення предмету правничої допомоги. Предметом правничої допомоги є основні властивості, компоненти об'єкта правничої допомоги, залучені в діяльність суб'єкта шляхом докладання зусиль, на які суб'єкт надання здійснює юридичний вплив та відповідно до поставлених конкретних цілей наявними в його розпорядженні засобами викликає зміни в об'єкті (проблемній правовій ситуації). Предметом правничої допомоги є ті складові проблемної правової ситуації, вплив на які здатний перетворити (подолати або запобігти) її з метою задоволення інтересів отримувача правничої допомоги. В якості предметів правничої допомоги можуть виступати: правова діяльність суб'єкта отримання правничої допомоги та правова діяльність інших соціальних суб'єктів. Оскільки проблемна правова ситуація може виникати у особи до здійснення діяльності та до виникнення реальних правових відносин, предметом правничої допомоги в цьому випадку будуть інтелектуальні та вольові компоненти його правової свідомості. Проблемна правова ситуація вирішується в даному випадку шляхом формування правових знань та навичок, готовності до юридично грамотної правової поведінки або утримання від вчинення юридично значущих дій.

Дійсно, проблемні правові ситуації, що вимагають правничого сприяння, можливі і до здійснення особою конкретних юридично значущих дій, як пізнавальні проблемні правові ситуації. У цих випадках правнича допомога виступає професійним сприянням у підготовці до правової діяльності в майбутньому (підготовка включає усвідомлення інтересів у використанні суб'єктивних прав, дотриманні та виконанні юридичних обов'язків; усвідомлення цілей, вирішення яких призведе до задоволення інтересів; осмислення та оцінку умов, в яких проходять майбутні дії, актуалізацію досвіду, пов'язаного з реалізацією прав і обов'язків в минулому,

іншими особами), тобто формує готовність до тих чи інших правових дій (утримання від них), до використання тих чи інших правових засобів для максимально повної реалізації прав, свобод, законних інтересів в вирішенні проблемної правової ситуації.

Розглянемо, яким чином визначаються об'єкт, предмет та зміст різних форм правничої допомоги.

Однією з форм правничої допомоги в межах функції надання правничої допомоги адвокатурою є консультування клієнта з правових питань, складання необхідних йому документів правового характеру та правового супроводу діяльності клієнта [22, с. 235].

Консультування здійснюється в усній і письмовій формі [20, с. 259]. Процес надання даного виду допомоги полягає у з'ясуванні суті звернення, підборі необхідного правового матеріалу, роз'яснення сутності юридичного боку справи і рекомендації щодо подальших дії заявника. В даному випадку об'єктом виступає проблемна правова ситуація, предметом – правове усвідомлення суб'єкта отримання правової допомоги; зміст – процес руху правової інформації від суб'єкта надання до суб'єкта отримання правової допомоги.

Правовим інформуванням є передача особі повної, достовірної, адресної та доступної (адаптованої для сприйняття) правової інформації щодо проблемної правової ситуації [52, с. 85]. Правове інформування є не просто доведенням правової інформації у тому вигляді, в якому вона викладена в офіційних джерелах, і може бути отримана самостійно, а обов'язково має містити в собі елемент роз'яснення, без спотворення змісту. В даному випадку об'єктом правничої допомоги є проблемна правова ситуація, предмет включає в себе правову свідомість адресата правничої допомоги, в якій відбуваються зміни у вигляді набуття знань про права та обов'язки, способи їх реалізації та захисту, що є необхідними для подолання проблемної правової ситуації; зміст – процес передачі суб'єктом надання суб'єкту права на отримання правничої інформації, яка має певні

властивості: достовірність, повнота, конкретність, адресність та доступність (адаптованість для сприйняття суб'єктом права на отримання правничої допомоги) [52, с. 86].

Правове інформування та консультування може здійснюватися в усній та письмовій формі, шляхом сприяння в підготовці заяв, скарг, клопотань та інших документів правового характеру, надання правничої допомоги з використанням засобів мережі Інтернет та електронної пошти.

Звернення з проханням про складання юридичного документа передбачає, що зацікавлена особа розуміє суть справи або отримала попередню правову консультацію щодо його змісту. Процес надання правничої допомоги цього виду включає визначення органу (організації), повноважного вирішити питання по суті, формування змісту заяви, оформлення документа, а також роз'яснення заявнику порядку подання документа. В разі отримання правничої допомоги у вигляді складання юридичного документа, предмет включає в себе правову діяльність суб'єкту права на отримання правничої допомоги, оскільки юридичний документ - це засіб її здійснення; зміст – сам процес створення та надання суб'єкту права на отримання правничої допомоги юридичного документа.

Окрім цього необхідно зауважити, що у випадку надання правничої допомоги у вигляді інформування, консультування або складання юридичного документа правовідносини відбуваються безпосередньо між суб'єктом отримання та адвокатом.

Найбільш складним видом правничої допомоги є представництво. Під представництвом у суді можна розуміти форму надання правничої допомоги однієї особи (представника) іншій особі (довірителя) шляхом вчинення цивільно-процесуальних дій представником від імені і в інтересах довірителя в рамках отриманих повноважень в зв'язку із розглядом та вирішенням судом цивільної справи, врегульованих сукупністю норм.

Дійсно, адвокат бере участь у цивільних справах як представник осіб, які беруть участь у справі. При цьому його наділено загальними цивільними

процесуальними правами таких осіб, а також спеціальними цивільними процесуальними правами представника [25, с. 118].

Адвокати, що здійснюють представництво інтересів довірителя в цивільному процесі, незалежно від підстави мають рівні права і обов'язки. Іншими словами, статус представника не залежить від підстави самого представництва. У будь-якому випадку адвокат в рамках своєї діяльності повинен керуватися законом, нормами адвокатської етики: адвокат зобов'язаний чесно, розумно і сумлінно відстоювати права і законні інтереси довірителя усіма засобами і способами, дозволеними законодавством України [27, с. 238].

Повноваження адвоката залежать від обсягу їх наділення довірителем. Характер повноважень залежить від процесуального положення довірителя та різниться в залежності від того, чи є довіритель позивачем, відповідачем або третьою особою. Таким чином, конкретні повноваження адвоката, який бере участь в цивільному судочинстві, визначаються в залежності від двох факторів: 1) процесуального статусу довірителя, 2) обсягу повноважень.

Повноваження поділяються на дві групи: 1) загальні, 2) спеціальні. Загальні повноваження - це процесуальні дії, які має право здійснювати будь-який представник, виступаючи від імені довірителя, незалежно від того, обумовлені вони в довіреності (дані повноваження можна знайти в загальних нормах цивільного, цивільно-процесуального права, а також в законодавстві про адвокатську діяльність і адвокатуру).

Спеціальні повноваження - це повноваження, на які довіритель вказав в довіреності, виданої адвокату. У цих повноваженнях містяться елементи матеріальної і процесуальної диспозитивності. Вони припускають вчинення процесуальних дій, спрямованих на розпорядження сторін своїм матеріальним правом і процесуальними засобами захисту.

Правовий статус суб'єктів надання правничої допомоги (адвокатів, адвокатського бюро або адвокатського об'єднання) безпосередньо визначається договором про надання правової допомоги. У свою чергу,

реалізація прав та обов'язків суб'єктів надання безоплатної правової допомоги здійснюється на підставі нормативно-правового акту. Виходячи з того, що залучення адвоката у судовий процес (як представника сторони або третьої особи), за загальним правилом, виникає на підставі договору між ним та особою, інтереси якої він представляє, вважаємо за доцільне відмітити, що «межі» його процесуальної правосуб'єктності обумовлюються волевиявленням конкретного позивача, відповідача, третьої особи [39, с. 184-185].

Таким чином, в результаті проведеного дослідження було з'ясовано, що суб'єкти професійної правничої допомоги у цивільному судочинстві поділяються на суб'єктів права на отримання зазначеної допомоги (будь-яка особа), а також суб'єкти надання (адвокати). Саме вимоги до професійних знань, навичок та умінь адвокатів і є визначним для можливості представництва інтересів суб'єкта права на отримання професійної правничої допомоги у цивільному процесі. Об'єктом правничої допомоги у цивільному судочинстві є проблемна життєва ситуація суб'єкта права на її отримання, що має правовий характер (проблемна правова ситуація) та потребує вирішення в цивільному процесі. Предметом правничої допомоги є ті складові проблемної правової ситуації, вплив на які здатний перетворити (подолати або запобігти) її з метою задоволення інтересів отримувача правничої допомоги.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНСТИТУТУ ПРАВНИЧОЇ ДОПОМОГИ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ ТА ОКРЕМИХ КРАЇН ЄВРОПИ

2.1. Деякі аспекти реалізації надання правничої допомоги у цивільному процесі України

В останні десятиліття правнича допомога значно актуалізувалась, що підтверджується збільшенням кількості юридичних агенцій, консультацій, відкриттям юридичних клінік та адвокатських бюро. В свою чергу, це сприяло посиленню інтересу громадськості до зазначеного питання, поглибленню співпраці між простими громадянами та державними установами. Усе частіше можна почути про правничу допомогу як одну із частин єдиного механізму контролю суспільства над самим собою. В ХХІ столітті наявність правничої допомоги в громадянському суспільстві є підтвердженням демократизації та розвитку як правового, так і соціального механізмів, що забезпечують розвиток усіх сфер суспільного життя [33, с.8].

Широкий масив національних нормативно-правових актів та міжнародних договорів України регулює суспільні відносини, які пов'язані з наданням правничої допомоги на території України. Як вже зазначалось, згідно зі ст. 59 Конституції України кожен має право на професійну правничу допомогу і є вільним у виборі захисника своїх прав. Цей конституційний припис має загальний характер і стосується як захисту прав у кримінальному, так і в цивільному, господарському та адміністративному судочинствах [61, с.212].

Відповідно до чинних положень Конституції України (стаття 131²) для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура. Це на практиці зводиться до виключного права представляти інтереси у суді та кримінальному провадженні адвокатом.

Діяльність адвокатів в Україні регулюється окремим законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [5]. Даним законом визначено такі види правової допомоги адвокатів: представництво, захист та інші види правової допомоги.

Завдання адвоката, як учасника цивільного процесу, визначаються через загальні завдання адвокатури, зокрема відповідно до її конституційного статусу, а саме:

- 1) захищати права, свободи і законні інтереси громадян та юридичних осіб;
- 2) представляти інтереси громадян і юридичних осіб як у відносинах з державою, так і між собою;
- 3) представляти в судах та інших державних і правоохоронних органах інтереси фізичних та юридичних осіб;
- 4) надавати фізичним і юридичним особам, державним і громадським установам (об'єднанням) юридичну допомогу;
- 5) підвищувати рівень інформованості населення у правовій галузі [32, с. 243–244].

З системного аналізу ст. 59 Конституції України, ст.ст. 1, 6, 19 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та ст.ст. 7, 13 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» впливає, що одним із видів правничої допомоги є представництво у суді, здійснення якого на професійній основі забезпечить доступ до правосуддя, змагальність судового процесу та ефективність реалізації права на судовий захист [62, с. 100].

Статтею 19 «Види адвокатської діяльності» закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» передбачено представництво інтересів фізичних та юридичних осіб під час здійснення цивільного судочинства. Окрім цього, стаття 15 ЦПК України передбачає, що представництво у суді як вид професійної правничої допомоги здійснюється виключно адвокатом [4].

На думку деяких фахівців, так звана адвокатська монополія в Україні є виправданою, так як:

- підвищення якості правничих послуг та отримання професійної допомоги забезпечується представництвом виключно адвокатами у судах, оскільки їх компетенція підтверджена кваліфікаційним іспитом, стажуванням, стажем роботи (не менше 2 років) та щорічним підвищенням професійного рівня;
- на адвоката покладене зобов'язання щодо збереження адвокатської таємниці;
- адвокат несе дисциплінарну відповідальність;
- адвокат має право на звернення з адвокатськими запитами про надання інформації [23].

Зазначимо, що у лютому 2020 року парламентським комітетом з питань правової політики було рекомендовано Верховній Раді прийняти остаточно як закон законопроект про внесення змін до Конституції України щодо скасування адвокатської монополії №1013 [19]. Ініціатором законопроекту президентом України було запропоновано парламенту скасувати норми про те, що виключно адвокат представляє інтереси громадянина в суді. В січні 2020 року зазначений законопроект був попередньо схвалений [13].

Недоліками адвокатської монополії на представництво в суді називаються такі: як і при будь-якій монополії - зниження конкуренції на ринку цієї юридичної служби, отже, можливе зниження її якості; підвищення цін на представництво в суді; громадяни, які самі не можуть представляти свої інтереси в суді, більше не зможуть видати довіреність на сусіда чи родича, щоб бути їхнім представником в суді, вручити документи, прийняти рішення тощо. Замість цього вони або втратять можливість для захисту своїх прав і інтересів через брак коштів, або їм доведеться сплачувати великі гонорари адвокатам. В результаті незаможні громадяни фактично залишаються без професійної правничої допомоги та без права відстоювати свої інтереси в суді за прийнятною ціною, всупереч правилу, встановленому

Цивільним кодексом України про свободу представника, вибір осіб, яким громадянин може довірити представляти його інтереси в суді звужується.

Разом з тим, Європейський суд з прав людини визнає доцільність адвокатської монополії, зокрема у справі «Молдавська проти України» Суд зауважив, що право доступу до суду не є абсолютним, і може підлягати обмеженням, які дозволяються опосередковано, оскільки право на доступ до суду за своєю природою потребує державного регулювання, яке може змінюватися в часі та місці відповідно до потреб і ресурсів суспільства та окремих осіб.

Вимога про те, щоб сторона була представлена кваліфікованим адвокатом перед судом касаційної інстанції, як, наприклад, вимога, що застосовується в даній справі, не може розглядатися як така, що суперечить статті 6. Ця вимога чітко сумісна з особливостями статусу Верховного Суду як вищого суду, що розглядає скарги, і це загальна риса правових систем у ряді держав-членів Ради Європи. Навіть більш широке обмеження вільного вибору захисника, що звужує його до адвоката перед усіма судами, само по собі не може стосуватися статті 6 Конвенції, оскільки для забезпечення ефективного захисту особи можуть вимагатися конкретні юридичні кваліфікації. Однак таке обмеження права заявника повинно мати достатню підставу у внутрішньому законодавстві, щоб уникнути свавілля [14]

На нашу думку, впровадження адвокатської монополії в Україні має переваги, серед яких визначимо такі: в першу чергу відповідальність адвоката за виконану якісну роботу, контроль з боку адвокатури, професіоналізм представника, підтверджений статусом адвоката, як наслідок - висока якість захисту прав громадян; швидкість розгляду справ судами (передбачається, що тільки адвокат зможе якісно і повністю скласти документальну базу, а також професійно викласти обставини справи і повідомити позицію клієнта в суд, переконуючи його прийняти правильне рішення), відповідно, немає необхідності відкладати судові засідання;

автоматичне скасування представників, які не можуть гарантувати високу якість правничої допомоги і тим самим завдають шкоди клієнтам.

Досвід країн розвинутої демократії свідчить, що об'єктивно можуть існувати обидві моделі – з «монополією» в галузі судового представництва та без неї. Отже, можливо дійти висновку, що жодна із запропонованих моделей не є універсальною відповіддю, а індивідуальний шлях розвитку для судової системи кожна країна обирає виходячи із власних реалій [37].

На сучасному етапі в Україні документами, що посвідчують повноваження адвоката на надання правничої допомоги, можуть бути: договір про надання правничої допомоги; довіреність; ордер; доручення органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правничої допомоги.

Відповідно до українського законодавства договором про надання правової допомоги є домовленість, відповідно до якої одна сторона (адвокат, адвокатське бюро, адвокатське об'єднання) зобов'язується здійснити захист, представництво або надати інші види правової допомоги другій стороні (клієнту) на умовах і в порядку, що визначені договором, а клієнт зобов'язується оплатити надання правової допомоги та фактичні витрати, необхідні для виконання договору (ст. 1 Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»).

У загальному випадку, такий договір укладається у письмовій формі, проте, у деяких випадках він може укладатися й усно. Наприклад, якщо адвокат:

- 1) надає усні та письмові консультації, роз'ясняє правові питання з подальшим записом про це в журналі та вручає клієнту документ про підтвердження оплати гонорару (винагороду);
- 2) невідкладно надає правничу допомогу, якщо клієнт цього потребує, а укласти письмовий договір за конкретних обставин є неможливим, але в подальшому договір укладається в письмовій формі протягом трьох днів, а в

разі наявності об'єктивних перешкод — у найближчий можливий строк [39, с. 185].

Як вже згадувалось, проблемним питання є невідповідність застосування термінів «правнича допомога» та «правова допомога» в різних нормативно-правових актах України, тому є необхідним приведення законодавства до єдиної термінології. Це стосується і застосування терміну «договір про надання правової допомоги» та його заміни на термін «договір про надання правничої допомоги».

Одним із документів, що може посвідчувати повноваження адвоката в якості представника особи в суді може бути довіреність [40, с. 273]. Відповідно до ст. 60 Цивільного процесуального кодексу України довіреність фізичної особи повинна бути посвідчена нотаріально або іншою особою у визначених законом випадках.

Разом з тим, жодною нормою Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» не встановлено, що у довіреності, виданій на ім'я фізичної особи – адвоката, обов'язково зазначається, що такий представник є саме адвокатом. Не містяться такі вимоги в ЦК України, в якому урегульовано питання представництва за довіреністю. У зазначеному аспекті важливо, щоб особа, що здійснює представництво за довіреністю, мала статус адвоката та отримала свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю. Натомість довіреністю визначаються лише повноваження адвоката, межі наданих представникові прав і перелік дій, які він може вчиняти для виконання доручення.

Відповідно до Положення про ордер на надання правничої (правової) допомоги ордером на надання правової допомоги є письмовий документ, який є посвідченням повноваження адвоката на надання правової допомоги у випадках і порядку, встановлених законом України [18]. Ордер має єдину типову форму, яка є обов'язковою для всіх адвокатів.

Отже, в даному положенні у зв'язку із невідповідністю застосування термінів «правова допомога» та «правнича допомога» застосовується термін «ордер на надання правової (правничої) допомоги».

Відповідно до ст. 62 ЦПК України повноваження адвоката як представника підтверджуються довіреністю або ордером, виданим відповідно до закону України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність».

Розглянемо особливості надання безоплатної правової (правничої) допомоги в Україні, що регулюється відповідним законом України «Про безоплатну правову допомогу». Вищезгаданий закон України закріпив базові принципи надання безоплатної правової допомоги на території України, гарантії реалізації прав громадян України на отримання безоплатної правової допомоги, уніфіковані критерії до визначення учасників таких правовідносин, а також організаційно-правове основи діяльності системи безоплатної правової допомоги населенню України.

Безумовно, закон про безоплатну правову допомогу не може врахувати всіх особливостей надання кваліфікованої правничої допомоги, тому при його створенні був передбачений системний підхід вирішення цього питання. Хоча, безоплатна правнича допомога на території України надавалася і до прийняття закону, за допомогою нього була створена стійка правова база для розвитку даної сфери правовідносин.

Необхідно відзначити, що в Україні можливість отримати безоплатну правничу допомогу у цивільних справах була у громадян і раніше, до прийняття зазначеного закону. Так, наприклад, громадяни могли звернутися до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, в державні органи, покликані сприяти захисту, реалізації та охороні прав людини (наприклад, в прокуратуру, до уповноваженого з прав людини), громадські правозахисні організації та ін.

Однак, оскільки держава відповідно до Конституції України гарантує реалізацію конституційного права на отримання кваліфікованої правничої допомоги, закріпленого в Конституції України, саме в обмежених випадках,

передбачених законом, перераховані вище органи та організації не були законодавчо уповноважені надавати таку допомогу.

Таким чином, цінність закону України «Про безоплатну правову допомогу» полягає в тому, що він вперше в українському праві законодавчо визначив органи і організації, уповноважені надавати громадянам правову допомогу безкоштовно, встановивши тим самим систему безоплатної правової допомоги.

Відповідно до чинного закону до системи надання безоплатної правової допомоги належать:

- 1) Координаційний центр з надання правової допомоги;
- 2) суб'єкти надання безоплатної первинної правової допомоги, які надають правову інформацію, консультації та роз'яснення з правових питань, складають заяви, скарги та інші документи правового характеру (окрім процесуальних), надають консультації, роз'яснення та готують проекти договорів користування земельними ділянками для сільського населення – власників земельних ділянок, а також надають допомогу в забезпеченні доступу до вторинної правової допомоги та медіації;
- 3) суб'єкти надання безоплатної вторинної правової допомоги, які здійснюють захист та представництво в судах та складають документи процесуального характеру.

Отже, суб'єктів надання безоплатної правової допомоги в Україні на законодавчому рівні поділено на 2 групи: до суб'єктів надання первинної правової допомоги належать: органи виконавчої влади та місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи приватного права, спеціалізовані установи, центри з надання вторинної первинної правової допомоги; до суб'єктів, які мають право надавати вторинну правову допомогу відносять: центри з надання вторинної безоплатної допомоги, адвокатів, включених до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну допомогу.

В Україні існує ряд нормативно-правових актів, що регулюють дані правовідносини.

Відповідно до Положення про Координаційний центр з надання правової допомоги, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 06.06.2012 № 504, Координаційний центр утворюється з метою формування в Україні ефективної системи безоплатної правової допомоги, забезпечення її доступності та якості [15]. Наказом Міністерства юстиції України від 02.07.2012 № 968/5 було створено 27 центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі [16].

Як уже зазначалося, відповідно до положень Конституції України правнича допомога надається безоплатно лише у випадках, встановлених законом. Таким чином, конституційна норма закладає обмеження в отриманні безоплатної правничої допомоги, зокрема в рамках цивільного судочинства. Так, право на вторинну безоплатну правничу допомогу мають певні категорії осіб, які визначені в ст. 14 Закону України «Про безоплатну правову допомогу». Даний підхід цілком виправданий, оскільки з розвитком суспільства, його економічного рівня можливості для надання такого роду допомоги будуть розширюватися, і держава, підтверджуючи свій статус соціального, буде розширювати набір правничих послуг, що надаються громадянам безкоштовно.

Не дивлячись на значну кількість нормативно-правових актів з врегулювання процесу надання безоплатної правової допомоги, існує ще ряд проблем, які умовно можна поділити на 2 групи: проблеми недосконалості нормативно-правового забезпечення надання правової допомоги та проблеми організаційного характеру. Перш за все необхідне внесення змін до закону в частині заміни терміну «правова допомога» на термін «правнича допомога» з метою узгодження норм закону із нормами Конституції України.

Як вже зазначалось, одним із документів, що може посвідчувати повноваження адвоката в якості представника особи в суді може бути довіреність, що має бути завірена нотаріально (відповідно до норм ЦПК України). При цьому на практиці оформлення довіреності передбачається за

рахунок власних коштів довірителя. У той же час пільги на нотаріальне посвідчення довіреностей на сьогоднішній день існують не для всіх осіб, що мають відповідно до закону право на отримання безоплатної правової допомоги, і вони фактично змушені нести витрати на оформлення довіреності в повному обсязі. У зв'язку з цим необхідно вирішити питання про внесення відповідних змін до законодавства України про податки і збори, що передбачають звільнення всіх категорій осіб, які мають право на отримання безоплатної правової допомоги, від сплати державного мита за нотаріальне посвідчення довіреності, тому що відсутність у громадянина коштів на оформлення довіреності, часто перешкоджає захисту його прав і законних інтересів.

Окрім цього, фахівці відзначають [47], що існують труднощі при зверненні громадян до інформаційних центрів, а саме в частині підготовки документів. В інформаційному аспекті слід зауважити, що перелік необхідних документів особа, яка потребує правової допомоги, відсутній в Законі, оскільки його наведено у наказі Координаційного центру з надання правової допомоги від 26 червня 2015 року № 160 [17], про який відомо не кожній особі, адже в законі не міститься посилання на нього.

Процес надання безоплатної правової допомоги також ускладнюється тим, що категорії громадян, які мають право на її отримання, часто не мають доступу до інформаційно-телекомунікаційних мереж «Інтернет», в зв'язку з чим інформування про порядок та умови надання безоплатної правової допомоги для певних категорій громадян, які мають право на її отримання, є складним.

Таким чином, в результаті проведеного дослідження можна зробити висновки про те, що процес надання правничої допомоги як платної, так і безоплатної є досить врегульованим. Однак існують проблеми узгодженості нормативно-правових актів в частині застосування різних термінів, а саме: «правова допомога» та «правнича допомога» Окрім цього, нами була виявлена низка проблем, що стосуються процесу надання безоплатної

правової допомоги: проблеми правового та організаційного характеру. Зазначені проблеми необхідно вирішити для більш ефективного надання безоплатної правової допомоги.

2.2. Досвід окремих країн Європи з надання правової допомоги у цивільному процесі

Кожна країна має свої традиції та специфіку в наданні правової допомоги у цивільному процесі, обумовлені національним судоустроєм та судочинством, структурою органів державної влади та системою законодавства. Вивчення європейського досвіду із зазначеного питання дозволить проаналізувати переваги та недоліки моделей, які застосовуються в різних країнах, та виробити шляхи удосконалення надання правової допомоги у цивільному процесі в Україні.

Правові юрисдикції розвинутих європейських держав спрямовані на забезпечення безперешкодного доступу своїх громадян до правових інструментів захисту та справедливого суду [59, с. 65]. У цивільних справах може надаватися як платна, так і безоплатна правова допомога.

Право кожної людини на отримання кваліфікованої юридичної допомоги є за своєю природою суб'єктивним правом. Право на отримання кваліфікованої юридичної допомоги закріплюється і гарантується Конституцією кожної країни. Так воно передбачає знання не тільки своїх прав та використання текстів законів для досягнення своїх цілей, але також і право кожної людини на роз'яснення змісту нормативно-правових актів і законів. Така правомочність направлена на адекватне тлумачення законів, нормативно-правових актів і прийняття правильних в правовому відношенні законних рішень. В європейській правовій культурі загально прийнято, що всі ці види правової допомоги надає адвокат. В такому розумінні, адвокат виступає під різними назвами цієї професії: Рехтсанвальт (Rechtsanwalt) в Німеччині, Авокат (Avocat) у Франції, Авvocato (Avvocato) в Італії, Адвокат

в Україні. В деяких державах функції адвоката виконують представники двох професій. Наприклад, в Великій Британії – Беррістер (Barrister) та Солісітор (Solicitor), або в Польщі – Адвокат (Adwokat) та Правовий Радник (Radca Prawny) [71, с.175]. Відповідно, з діяльністю адвоката, як правило, пов'язується не тільки здійснення ним захисту та представництва, але також надання іншої кваліфікованої правової допомоги всім нужденним.

Інститут кваліфікованої юридичної допомоги в зарубіжному законодавстві реалізується у вигляді трьох моделей. Перша модель виходить з можливості надання кваліфікованої юридичної допомоги на ринку правових послуг за допомогою тільки інституту адвокатури (наприклад, Австрія, Німеччина, Франція, Греція, Данія, Іспанія); друга модель являє можливість надання юридичної кваліфікованої допомоги іншими особами без статусу адвоката, але на судове представництво існує монополія адвокатури (Бельгія, Норвегія, Португалія, Нідерланди); третя модель являє можливість працювати на ринку правових послуг без статусу адвоката (наприклад, Фінляндія, Швеція, Мальта).

В своєму дослідженні Переверза І.М. зазначені моделі визначає наступним чином [55]:

- модель абсолютної монополії – передбачається, що ніхто крім адвокатів не має права надавати консультаційні послуги і представляти клієнта в суді;
- модель обмеженої монополії на надання адвокатами правових послуг – тільки представництво у судах є прерогативою адвокатів, а надавати консультації з правових питань мають право поряд з адвокатами й інші особи;
- модель вільного ринку правових послуг – припускає можливість надання юридичних послуг будь-якою бажаною особою на рівних з адвокатами.

В таблиці 2.1 наведені ознаки кожної із зазначених моделей надання правової допомоги.

Таблиця 2.1

Ознаки моделей надання правової допомоги в європейських країнах

Модель	Основні ознаки
Модель абсолютної монополії	Адвокат має виняткове право на надання правових послуг. Надання консультаційних послуг та представництво клієнта в суді входять в обов'язки адвоката. Ніхто, крім адвоката, не має права надавати правові послуги (за виключенням деяких країн, де визначено індивідуальні умови допуску до надання правових послуг інших осіб). Висока якість надання правових послуг.
Модель обмеженої монополії	Адвокат не має виняткового права на надання правових послуг. Прерогативою адвокатів є тільки представництво у суді. Надавати консультаційні послуги та представляти інтереси у цивільних справах мають право й інші особи (юристи) Рівень якості наданих правових послуг залежить від рівня професіоналізму особи.
Модель вільного ринку	Адвокат не має виняткового права на надання правових послуг. Будь-яка бажуюча особа (в окремих випадках ставиться вимога щодо вищої юридичної освіти) на рівні з адвокатами може надавати юридичні послуги. Рівень якості наданих правових послуг залежить від рівня професіоналізму особи.

Тут слід звернути увагу на певну залежність державної правової доктрини від обраної моделі надання платної кваліфікованої правової допомоги, яка являє собою певну концепцію, що ґрунтується на принципі доступності правосуддя. Так, в державах, де реалізовується перша із зазначених моделей, можна простежити жорсткі вимоги до статусу адвоката і високий ступінь захищеності адвокатського корпусу від тиску державної влади, а також високу кількісну забезпеченість населення адвокатським корпусом.

Більше того, фінське, швейцарське і німецьке законодавство встановлює чіткі суми, які отримують юристи за надане судове представництво і які визначаються в залежності від категорії справи, форми вирішення спору (альтернативна або судова), а також судової інстанції, в якій брав участь юрист.

Розглядаючи надання правової допомоги у цивільному процесі, необхідно відзначити також відмінності в країнах Європи. Розглянемо країни романо-германської правової системи. Німецьким цивільним процесуальним кодексом передбачається, що в деяких випадках представництво сторони цивільної справи обов'язково повинно здійснюватися юристом, який є членом спілки адвокатів, а в інших випадках стороні надається право діяти самостійно. У Франції існує низка категорій справ, де законодавство передбачає необхідність представництва особи в цивільних спорах через адвоката. В Італії майже всі сторони судового процесу мають бути представлені адвокатом. Стороною можуть бути розпочаті процесуальні дії без представника лише у тих справах, де сума спору є меншою ніж 1,1 тис. євро, або якщо сам позивач є кваліфікованим італійським адвокатом. Відповідно до вимог законодавства Іспанії, фізична особа має право не звертатися за допомогою до юристів лише у тих випадках, коли сума позову не перевищує 900 євро [53].

В країнах, в яких правові системи належать до англо-саксонської правової сім'ї (сім'ї загального права), законодавством взагалі не передбачено вимог щодо звернення до адвоката для участі та представництва в цивільному процесі.

У скандинавських країнах (Швеції, Фінляндії та Норвегії) особи мають право особисто подавати позов до суду, а вимога щодо обов'язкового представництва адвокатом у цивільних справах відсутня.

Цікавим прикладом представництва є також досвід сусідньої держави, Республіки Польщі. Можна зазначити, що юридичні послуги у Польщі може надавати кожен, навіть не маючи юридичної освіти. Зазвичай, такі послуги охоплюють: усні та письмові консультації, підготовку претензій і юридичних висновків, поради та практичну допомогу при веденні судових справ, зокрема складання процесуальних документів від імені учасника процесу, але не підписуючи їх, оскільки на представництво осіб у судах в Польщі існує монополія адвокатів та юрисконсультів [45, с. 25].

Таким чином, в результаті порівняльного аналізу можна зробити висновки про те, що в країнах романо-германської системи права більше уваги зосереджено на представництві адвокатами сторін у цивільному процесі (за винятком справ, в яких сума позову є невисокою), на відміну від країн англосаксонської сім'ї, де вимоги щодо звернення до адвоката відсутні.

Сулейманова С.Р. зазначає, що залучення до цивільного процесу кваліфікованих правників дає змогу уникнути ряду проблем: суди можуть працювати ефективніше, прискорюється процес розгляду цивільних справ, існує висока вірогідність усунення проблеми асиметричного знання сторони з одного боку і суду з іншого боку [64, с. 131].

Окрім надання платної правової допомоги сучасні правові системи різних країн передбачають широкий ряд механізмів надання безоплатної правової допомоги. У деяких країнах така допомога надається лише у кримінальних справах, в інших допомога як у кримінальних, так і у цивільних справах надається в рамках одного і того ж механізму, в третьому випадку використовуються самостійні механізми надання правової допомоги у кримінальних і по цивільних справах. Ідеального механізму не існує.

Загалом право на безоплатну допомогу захисника чітко встановлюється в ст. 6 (3) (с) Європейської Конвенції про захист прав людини (ЄКПЛ) [2] і в ст. 14 (3) (d) Міжнародного Пакту про громадянські і політичні права (МПГПП) [3]. Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) розробив докладні правила про те, як має надаватися безоплатна правова допомога, багато з яких були підтверджені Комітетом ООН з прав людини при застосуванні МПГПП [67, с.141].

Аналіз міжнародно-правових актів дозволяє виділити три форми правової допомоги за галузевою ознакою:

1. Представницька форма. Вона пов'язана з питаннями в тих сферах, де послуги адвокатів оплачуються в рамках державної системи правової допомоги, пов'язаних, наприклад, з судовим представництвом в цілому або представництвом тільки у цивільних справах.

2. Консультативна форма. У вигляді консультацій з метою забезпечення доступу громадян до правової інформації та для того, щоб громадяни могли приймати зважені з юридичної точки зору рішення.

3. Змішана форма. Безкоштовні юридичні послуги поширюються на весь спектр юридичних послуг, починаючи з усного консультування і аж до судового представництва.

В країнах Європи існує безліч механізмів надання правової допомоги у цивільних справах, більша частина яких відноситься до однієї з трьох категорій: консультаційні бюро і «гарячі лінії», програми залучення штатних юристів та програми залучення приватних юристів.

Першим механізмом, який буде розглянуто в рамках цієї статті є консультаційні бюро та гарячі лінії. Після Другої світової війни Великобританія стала першою країною, яка використала цю модель, заснувавши Бюро з консультування громадян (Citizens Advice Bureaux) в Англії, Уельсі і Північній Ірландії. Вони були створені для надання громадянам консультаційних послуг та практичної допомоги з широкого кола проблем. Спочатку не спеціалізуючись на юридичних консультаціях, ці центри незабаром почали надавати громадянам значне число консультацій щодо їхніх прав, так як у багатьох найважливіших проблемах, які мало населення, був присутній правовий аспект, включаючи житлові, трудові та сімейні проблеми. Бюро з консультування громадян часто тісно співпрацюють з громадськими організаціями.

У 1996 році перші Бюро з консультування громадян, засновані на англійській моделі, були створені в Польщі (вони називаються Biuro Porad Obywatelskich, скорочено - ВРО). Діяльність ВРО підтримується та координується Союзом бюро з консультування громадян в Варшаві.

До основних функцій ВРО відносяться збір і поширення інформації, освітня діяльність та сприяння колективній та індивідуальній громадській активності. Наприклад, ВРО інформують громадян про послуги, що надаються місцевими та загальнонаціональними установами та неурядовими

організаціями, ведуть постійно оновлювану базу даних з прав громадян, поширюють матеріали та дані, що публікуються органами місцевого самоврядування, іншими державними установами та неурядовими організаціями.

Польські ВРО підвищують рівень правосвідомості в суспільстві, інформуючи громадян про їх цивільні права та обов'язки (наприклад, роз'яснюючи порядок отримання пільг з оплати житла). ВРО також проводять спеціальні заходи або готують матеріали, що роз'яснюють різні процедури реалізації прав громадян (наприклад, роз'яснюючи правила надання офіційних документів або регулювання порядку виплати соціальних допомог). ВРО консультують громадян з метою надання підтримки та сприяння як індивідуальним ініціативам, так і спробам вирішити проблеми, що стоять перед цілими групами громадян.

Схожа мережа, також побудована за прикладом англійської моделі, функціонує і в Чехії.

Програми залучення штатних юристів часто спеціалізуються в окремій області - наприклад, житловому або сімейному праві. Основне завдання таких організацій полягає у представництві інтересів окремих клієнтів, надаючи їм допомогу, оптимальну для вирішення їх проблем. Це може бути коротка консультація, написання листа або кілька телефонних дзвінків від імені клієнта. Однак основна частина роботи цих організацій полягає у представництві інтересів клієнта в судах або різних державних органах - в цих випадках правник бере на себе зобов'язання довести справу до кінця. Багато організацій з надання правової допомоги також приділяють особливу увагу справам, результат яких впливає на великі групи людей. Це може включати в себе заяву колективних позовів, роботу у вищих судах з метою створення прецеденту, участь в складанні законопроектів і проектів підзаконних актів, співпраця з іншими організаціями, що представляють інтереси найбільш вразливих верств населення.

Організації за участю штатних юристів, існують, серед інших країн, у Великобританії.

У ряді країн безкоштовну правову допомогу у цивільних справах надають приватні практикуючі юристи, робота яких оплачується державними програмами надання правової допомоги. До недавнього часу основним прикладом традиційної форми цієї моделі була Великобританія. Відповідно до даної системи Бюро правової допомоги оцінювало прохання будь-якої людини про надання безоплатної правової допомоги в світлі її майнового стану і категорії справи. Після затвердження запиту Бюро така особа користувалася допомогою приватного практикуючого юриста таким же чином, як і клієнти, які оплачують його роботу. За тим цьому юристу виплачувало гонорар Бюро правової допомоги. Кожна особа в Великобританії, фінансове становище та сутність правової проблеми якої відповідали встановленим вимогам, мала право на отримання такої безоплатної правової допомоги. Це забезпечувало широкий доступ до правової допомоги за умови, що правова проблема входила до числа справ, якими зазвичай займаються приватні практикуючі юристи.

У квітні 2000 року Бюро правової допомоги Великобританії було перетворено в Комісію з правової допомоги, яка стала діяти в рамках нової системи безкоштовного надання правової допомоги у цивільних справах. Нова система передбачає укладання угод за моделлю, що є аналогічною моделі участі адвокатів за угодами в кримінальних справах. У цивільних справах безоплатна правова допомога надається суспільною правовою службою (Community Legal Service, CLS) особам, майнове положення і категорія справи яких відповідає встановленим вимогам. CLS також надає допомогу клієнтам у вирішенні низки правових проблем, таких як розірвання шлюбу та інші сімейні питання, виплата соціальних допомог, проблеми з поверненням кредитів або боргів, суперечки між орендодавцями та орендарями, питання імміграції та набуття громадянства. Крім того, CLS може сприяти в таких питаннях, як оскарження рішень органів державної

влади та інших державних організацій і напрямок скарг на дії правоохоронних органів.

Узагальнення переваг та недоліків кожної із моделей наведено в таблиці 2.2

Таблиця 2.2

Переваги та недоліки моделей надання безоплатної правової допомоги

Модель	Переваги	Недоліки
Консультаційні бюро та гарячі лінії	Доступність багатьом людям. Можливість консультування з широкого кола проблем. Можливість надання як консультацій, так і практичної допомоги. Можливість спрямування до інших служб. Відсутність формальних вимог до громадян.	Масштаб та глибина консультування обмежені. Відсутність представництва в судах. Відсутня «систематична діяльність» щодо правового захисту суспільних інтересів.
Програми за участю штатних юристів	Ефективні механізми для визначення місцевих пріоритетів Помітна присутність на місцевому рівні Юридична допомога з широкого кола питань. Ефективний стратегічний судовий та інший захист суспільних інтересів. Основа для залучення фінансування.	Механізми є менш гнучкими ніж за участі приватних практикуючих юристів. На початку діяльності часто штат без досвіду. Велике навантаження на юристів.
Програми за участю приватних юристів	Беруть участь висококваліфіковані досвідчені юристи. Сприяння участі юридичного суспільства в наданні допомоги малозабезпеченим.	Можлива висока вартість. Складність в забезпеченні якості надання послуг. Надання переваги судовому розв'язанню спорів.

Вивчення національних систем безоплатної правової допомоги у країнах ЄС передбачає наявність загальної основи (критеріїв) їхньої класифікації. При всьому розмаїтті кола суб'єктів, що залучаються для надання безоплатної правової допомоги у різних країнах, виділяють, як правило, такі моделі:

1) Модель «pro bono», суть якої полягає в тому, що юридична допомога бідним і особливо нужденним надається безкоштовно і часто є обов'язковою для адвокатів.

2) Контрактна модель (модель *judicare*) – система, при якій спеціальний державний орган укладає договір (контракт) з адвокатом, юридичною фірмою про надання безоплатної правової допомоги по певній кількості справ або за певними категоріями справ, оплата за яку здійснюється за рахунок державного бюджету. Така модель застосовується в Австрії, Англії та Уельсі, Бельгії, Норвегії, Нідерландах, Шотландії, Швеції, Франції, Данії та Німеччини.

3) Модель «*ex officio*», суть якої полягає в тому, що держава в особі органів, що ведуть кримінальне судочинство (прокурора, слідчого, поліції, суду), призначає через професійні організації адвокатів у якості захисників чи представників для надання юридичної допомоги та оплачує їхню роботу з коштів державного бюджету.

4) Змішана модель – являє собою таку систему, яка поєднує елементи перших двох вищезазначених та інших моделей [31].

Надання правової допомоги у цивільних справах в країнах Центральної та Східної Європи регулюється майже виключно законодавством кожної країни про адвокатуру. У більшості випадків відповідно до такого законодавства особи, які не можуть оплатити допомогу представника, можуть звернутися до колегії адвокатів з проханням призначити їм представника на безоплатній основі.

Це законодавство, однак, не встановлює конкретних вимог і процедур для призначення представника, тому ці його норми в більшості випадків мало застосовуються. Крім того, в бюджеті колегій адвокатів не виділяється спеціальних засобів для оплати роботи призначених адвокатів. Оскільки порушення норм законодавства про адвокатуру не вважаються формальними процесуальними порушеннями, які можуть призвести до скасування судового рішення, воно має набагато меншу вагу, ніж кримінально-процесуальний або цивільно-процесуальний кодекси. Таким чином, законодавство про адвокатуру навряд чи можна вважати достатньою гарантією права на безоплатну правову допомогу.

Ще один підхід до надання правової допомоги у цивільних справах, який використовується в країнах Центральної та Східної Європи, полягає в звільненні малозабезпечених громадян від сплати судових зборів за деякими категоріями справ, такими як справи про примус до сплати аліментів, трудові та сімейні справи. Остаточне рішення про звільнення від сплати судових витрат в таких випадках приймають суди.

Отже, аналіз норм міжнародного права, вивчення досвіду ряду країн Європи дозволяє сформулювати основні права у сфері отримання правової допомоги, в тому числі безоплатної:

- право бути поінформованим про можливість отримання кваліфікованої юридичної допомоги;
- право на призначення представника при відсутності у особи представника за угодою в будь-якому випадку, коли інтереси правосуддя того вимагають;
- право на допомогу призначеного представника безоплатно за умови недостатності коштів для оплати його послуг.

Важливими моментами, що знайшли закріплення в нормативно-правових актах розглянутих європейських країн, слід назвати:

- визначення кола осіб, які користуються правом допомоги представника безоплатно за призначенням, - це бідні люди, що знаходяться в несприятливому становищі;
- встановлення обов'язку держави виділяти достатні фінансові кошти та інші ресурси для надання безоплатної правової допомоги зазначеним особам;
- встановлення обов'язку держави і професійних асоціацій адвокатів сприяти програмам інформування громадськості про законні права і обов'язки громадян, в тому числі про право на безоплатну юридичну допомогу;
- вимога наявності у юристів за призначенням необхідних кваліфікації та досвіду;

- встановлення норм процедурного характеру про порядок доступу до послуг юриста, наприклад норм, що зобов'язують обґрунтувати недостатність коштів для самостійного несення витрат з оплати юридичних послуг.

Результати аналізу окремих країн Європи вказують на те, що не існує єдиної моделі надання правової допомоги: модель абсолютної монополії, модель обмеженої монополії та модель вільного ринку. Окрім цього, ще вирізняються моделі щодо надання безоплатної правової допомоги: консультаційні бюро та гарячі лінії, програми за участю штатних юристів, програми за участю приватних юристів. Узагальнюючи результати аналізу норм міжнародного права, вивчення досвіду ряду країн Європи, можна сформулювати основні права у сфері надання правової допомоги: право на інформування, право на призначення представника, право на безоплатну правову допомогу.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

Здійснивши дослідження правничої допомоги у цивільному процесі на підставі викладеного в випускній кваліфікаційній роботі матеріалу, можна зробити такі висновки:

1. Сутність поняття «правнича допомога у цивільному процесі» розглядається як заснована на нормах міжнародного та національного права діяльність державних органів цивільного судочинства, професійних юристів (адвокатів, захисників, представників) та інших уповноважених осіб, пов'язану із використанням відповідних юридичних засобів (способів, методів, процедур) та спрямовану на особу з метою захисту, охорони і реалізації її прав і законних інтересів.

2. Порівняльний аналіз різних підходів вітчизняних фахівців до класифікації правничої допомоги дозволив запропонувати наступні критерії визначення видів правничої допомоги у цивільному судочинстві: за територіальною ознакою (національний та міжнародний рівні); за економічним критерієм (платна та безплатна); в залежності від форм, в яких може здійснюватися правнича допомога (інформування, консультування, підготовка документів юридичного характеру, представництво в суді).

Суб'єктами правничої допомоги у цивільному процесі є суб'єкти права на отримання зазначеної допомоги (будь-яка особа), а також суб'єкти надання. Саме вимоги до професійних знань, навичок та умінь адвокатів і є визначним для можливості представництва інтересів суб'єкта права на отримання професійної правничої допомоги у цивільному процесі. Об'єкт правничої допомоги у цивільному процесі можна визначити як проблемну життєву ситуацію суб'єкта права на її отримання, яка має правовий характер (проблемна правова ситуація) та потребує вирішення в цивільному процесі. Предметом правничої допомоги виступають ті складові проблемної правової ситуації, вплив на які здатний перетворити (подолати або запобігти) її з метою задоволення інтересів отримувача правничої допомоги.

3. Проведений аналіз показав, що в Україні процес надання правничої допомоги як платної, так і безоплатної є досить врегульованим. Однак було виявлено проблеми в частині узгодженості нормативно-правових актів щодо застосування різних термінів, а саме: «правова допомога» та «правнича допомога». Окрім цього, нами була виявлена низка проблем, що стосуються процесу надання безоплатної правової допомоги: проблеми правового та організаційного характеру. Зазначені проблеми необхідно вирішити для більш ефективного надання безоплатної правової допомоги.

4. Результати аналізу окремих країн Європи вказують на те, що існують такі моделі надання правничої допомоги: модель абсолютної монополії, модель обмеженої монополії та модель вільного ринку. Окрім цього, ще вирізняються моделі щодо надання безоплатної правової допомоги: консультаційні бюро та гарячі лінії, програми за участю штатних юристів, програми за участю приватних юристів. Узагальнюючи результати аналізу норм міжнародного права, вивчення досвіду ряду країн Європи, можна сформулювати основні права у сфері надання правової допомоги: право на інформування, право на призначення представника, право на безоплатну правову допомогу.

На підставі проведеного дослідження сформульовано такі пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства:

- внести зміни до Закону України від 05.07.2012 №5076-VI «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» в частині заміни по всьому тексту терміну «договір про надання правової допомоги» на термін «договір про надання правничої допомоги»;
- внести зміни до Закону України від 02.06.2011 №3460-VI «Про безоплатну правову допомогу» в частині заміни по всьому тексту терміну «безоплатна правова допомога» на термін «безоплатна правнича допомога»;
- доповнити ст. 18 Закону України від 02.06.2011 №3460-VI «Про безоплатну правову допомогу» новою частиною такого змісту: «Під час подання заяви про надання безоплатної вторинної правової допомоги

заявником надаються документи, передбачені Методичними рекомендаціями щодо організації надання безоплатної правової допомоги місцевими центрами з надання безоплатної вторинної правової допомоги, що затверджуються Міністерством юстиції України»;

- доповнити ч. 1 ст. 4 Декрету Кабінету Міністрів України від 21.01.1993 №7-93 «Про державне мито» новим пунктом такого змісту: «Громадяни, які мають право на отримання безоплатної правової допомоги звільняються від сплати державного мита за нотаріальне посвідчення довіреності»;

- внести зміни до Положення про ордер на надання правничої (правової) допомоги затверджене рішенням Ради адвокатів України від 12.04.2019 №41 в частині заміни терміну «ордер на надання правничої (правової) допомоги» на термін «ордер на надання правничої допомоги»;

- вирішити питання щодо більш ефективного інформування населення щодо можливості отримання безоплатної правової допомоги.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. (дата звернення: 10.06.2020).
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 17.08.2020).
3. Міжнародний Пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 15.08.2020).
4. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 09.06.2020).
5. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/5076-17> (дата звернення: 06.06.2020).
6. Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 02.06.2011 № 3460-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17>. (дата звернення: 06.06.2020).
7. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : Закон України від 03.10.2017 № 2147-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19#n2> (дата звернення 02.08.2020).
8. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 06.06.2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#n141>. (дата звернення: 11.06.2020).

9. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> (дата звернення: 14.06.2020).
10. Про судоустрій та статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1402-19>. (дата звернення: 11.06.2020).
11. Рішення Конституційного Суду України від 16.11.2000 № 13-рп/2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-00#Text> (дата звернення: 17.08.2020).
12. Рішення Конституційного Суду України від 30.09.2009 № 23-рп/2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-09#Text> (дата звернення: 17.08.2020).
13. Про попереднє схвалення законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо скасування адвокатської монополії) : постанова ВРУ від 14.01.2020 № 434-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/434-20#n8>. (дата звернення: 31.08.2020).
14. Справа «Молдавська проти України» (заява №43464/18). Рішення, справа від 14.05.2019. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/b7ba50237b9eda679ab7_file.pdf. (дата звернення: 31.08.2020)
15. Про утворення Координаційного центру з надання правової допомоги та ліквідацію Центру правової реформи і законопроектних робіт при Міністерстві юстиції : постанова КМУ від 06.06.2012 № 504. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504-2012-%D0%BF#Text>. (дата звернення 31.08.2020).

16. Про утворення центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги : наказ Міністерства юстиції України від 02.07.2012 № 968/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0968323-12#Text>. (дата звернення 31.08.2020).

17. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо організації надання безоплатної правової допомоги місцевими центрами з надання безоплатної вторинної правової допомоги : наказ Координаційного центру з надання правової допомоги від 19.07.2019 № 60. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/MUS32504?an=1>. (дата звернення: 31.08.2020).

18. Положення про ордер на надання правничої (правової) допомоги : рішення Ради адвокатів від 12.04.2019 № 41. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/pologennya/2019-04-14-polozhennya-41_5cdc17a3782b5.pdf. (дата звернення: 28.08.2020).

19. Проект Закону про внесення змін до Конституції України (щодо скасування адвокатської монополії) № 1013 від 29.08.2019. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=1013&skl=10. (дата звернення: 31.08.2020).

20. Адвокатура України : навч. посіб. У 2 кн. Кн. 1 / ред. С. Я. Фурса. Київ : КНТ, 2007. 940 с.

21. Артем'єва Н. П. Становлення правової допомоги в цивільному процесі за доби незалежності України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Вип. 6(1). С. 65-69.

22. Бакаянова Н. М. Функціональні та організаційні основи адвокатури України : дис. ... д-ра юрид. наук ; 12.00.10. Одеса, 2017. 395 с.

23. Барабаш С. Професійна правнича допомога: чи потрібен адвокат? URL: <https://unba.org.ua/publications/4646-profesijna-pravnicaha-dopomoga-chi-potriben-advokat.html>. (дата звернення: 10.08.2020).

24. Безоплатна правова допомога: історія створення та перспективи розвитку. *Бюлетень Мін'юсту України*. 2020. № 1. С. 6-10.

25. Бичкова С. С., Чурпіта Г.В. Окремі аспекти участі адвоката у цивільному процесі України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 9. С. 116-122.
26. Бірюкова А. М., Гончаренко С.В. Щодо проекту закону України «Про правову допомогу», розробленого Міністерством юстиції України : зауваження і пропозиції. *Адвокат*. 2004. № 2.
27. Біцай А. Особливості участі адвоката в медіації в цивільних та господарських справах як представника довірителя. *Evropsky politicky a pravni diskurz*. 2015. Vol. 2, Iss. 3. С. 235-240.
28. Бранчук О.А., Демкова М.С. Правова допомога. Зарубіжний досвід та пропозиції для України. Київ : Факт, 2004. 356 с.
29. Бреус С. М. Зміст права на гарантовану державою безоплатну професійну правничу допомогу та перспективи законодавчого врегулювання механізмів його реалізації. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2017. № 1. С. 19-23.
30. Вилков С.В. Теоретичні проблеми визначення змісту правової категорії «безоплатна правова допомога». URL: http://www.lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2018/8_2018/22.pdf. (дата звернення: 13.06.2020).
31. Вільчик Т.Б. Системи безоплатної правової допомоги у країнах Європейського Союзу. URL: http://www.par.in.ua/4_2015/126.pdf. (дата звернення: 13.06.2020).
32. Гель А. П., Семаков Г.С., Кондратова С.П. Судові та правоохоронні органи України : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 269 с.
33. Гладун Г.І. Правова допомога як соціальний феномен : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Хмельницький університет управління та права. Хмельницький, 2019. 18 с.
34. Гончаренко В.Г. Юридичні терміни. Тлумачний словник. Київ : Либідь, 2004. 320 с.

35. Джуська А. В. Право особи на професійну правничу допомогу в контексті сучасної конституційної реформи правосуддя. *Європейська інтеграція та євроатлантичне співробітництво України: історія, сучасність та перспективи: матеріали міжвузів. кругл. столу, присвяч. Дню юриста України (м. Київ, 28 вересня 2017 року)*. Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2017. С. 22–28.

36. Джуська А.В. Конституційне право людини на професійну правничу допомогу в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2018. 20 с.

37. Діденко А. Чи справді є доречним скасування адвокатської монополії, або роздуми на тему, що здатна витримати Конституція України? URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/chy-spravdi-ye-dorechnym-skasuvannya-advokatskoyi-monopoliyi-abo-rozdumy-na-temu-shho-zdatna-vutrymaty-konstytutsiya-ukrayiny/> (дата звернення: 13.08.2020).

38. Ємець І. О. Природа та міжнародно-правова сутність міжнародної правової допомоги у цивільних справах. *Проблеми законності*. 2015. Вип. 128. С. 230-236.

39. Єфіменко М. Ю. Оформлення повноважень адвоката в цивільному процесі. *Вісник Маріупольського державного університету*. Серія : Право. 2014. Вип. 7. С. 181-188.

40. Заборовський В.В. Правова природа довіреності та ордера як документів, що посвідчують повноваження адвоката на надання правової допомоги. *Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Ужгород, 28-29 березня 2014 р.* Ужгород: Ужгородський національний університет, 2014. С. 273-276.

41. Заботін В. *Форми надання правової допомоги в цивільному судочинстві України.* URL: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/66_70_Formi%20nadannya%20pra

vovoYi%20dopomogi%20v%20tsivIlnomu%20sudochinstvI%20UkraYini.pdf.

(дата звернення: 10.06.2020).

42. Івченко А.О. Тлумачний словник української мови. Харків: Фоліо, 2002. 543 с.

43. Історія адвокатури України. Ч. 1 / Т. В. Варфоломєєвої, О. Д. Святоцький, В. С. Кульчицький та ін.; За ред. В. В. Медведчука. Київ : СДМ – Студіо, 2002. 286 с.

44. Калинюк С. С. Інститут адвокатури в механізмі реалізації права людини і громадянина на правову допомогу: конституційно-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Ужгородський національний університет, Ужгород, 2015. 203 с.

45. Князька Л. А. Сучасне представництво в судах та міжнародний досвід функціонування такого представництва. *Соціологія права*. 2018. № 1/2. С. 23-28.

46. Ковальова Т. Тлумачний словник української мови. Харків: Фоліо, 2018. 608 с.

47. Крапив'янська В. В. Недоліки системи безоплатної правової допомоги в Україні. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. 2019. №7.

48. Личко В.С. Теоретичні основи надання правової допомоги в цивільних справах. *Правове життя сучасної України* : тези доповідей міжнар. наук. конф. проф.-виклад. і аспірант, складу, 20-21 травня 2011 р. / відп. ред. В.М. Дрьомін. Одеса : Фенікс, 2011. С. 84-86.

49. Личко В. С. Поняття та види правової допомоги в Україні: загальнотеоретичне дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2013. 24 с.

50. Личко В. С. Поняття та види правової допомоги. *Актуальні проблеми держави і права*. № 3. 2009. Вип. 50. С. 419-425.

51. Личко В. С. Суб'єкти одержання безоплатної правової допомоги в Україні. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. Вип. 52. С. 407-414.

52. Лоджук М. Т. Про форми правової допомоги в юридичних клініках України. *Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского*. Серия: Юридические науки. 2013. Т. 26 (65). № 2-1. Ч. 1. С. 82-90.

53. Медведєв К. Представництво per se в цивільному судочинстві Європи. URL: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/predstavnictvo-per-se-v-civilnomu-sudochinstvi-evropi.html>. (дата звернення: 12.06.2020).

54. Наливайко В. С. Поняття і значення правової допомоги в Україні. *Юриспруденція: теорія і практика*. 2009. № 2. С. 12-16.

55. Переверза І.М. Загальнотеоретичні підходи до моделювання адвокатської діяльності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2016. 240 с.

56. Польська М. О. Суб'єкти відносин безоплатної правової допомоги в Україні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. № 2 (99). 2016. С. 76–85.

57. Потанина М.П. Адвокатура как гарант реализации конституционного права человека и гражданина на юридическую помощь в Российской Федерации : Дисс...канд.юрид. по спец. 12.00.02. Волгоград, 2009. 248 с.

58. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 25 листопада 2015 року № 3524. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57209. (дата звернення: 12.06.2020).

59. Право особи на безоплатну правову допомогу / Ю. О. Данилевська, Л. В. Павлик, З. З. Петрович, У. О. Цмоць. Львів: ЛьвДУВС, 2018. 136 с.

60. Прут Ю. Інститут правової допомоги в цивільному судочинстві: цивільно-процесуальні особливості реалізації. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 3. С. 54-58.

61. Світлична Г. О. Представництво як форма надання правової допомоги в цивільному судочинстві. *Науковий вісник Міжнародного*

гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція» : зб. наук. пр. Одеса, 2014. № 10-1, т. 1. С. 212–215.

62. Світлична Г. О. Адвокат у цивільному судочинстві: процесуальне становище, підстави та форми надання правової допомоги. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки.* 2016. Вип. 2(1). С. 99-103.

63. Сіліч І.І. Гарантії забезпечення прав і свобод громадян в адміністративному процесі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. : 12.00.07. Харків, 2008. 21 с.

64. Сулейманова С. Р. Представництво у суді в Україні та міжнародний досвід. *Новели цивільного процесуального законодавства. Представництво : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. ; до 150-ї річниці з дня відкриття першої судової палати у м. Одеса (м. Одеса, 16 трав. 2019 року) / уклад.: Н. Ю. Голубєва, Л. А. Островська, О. О. Коробенко, О. В. Сатановська. Одеса : Фенікс, 2019. С. 129-133.*

65. Устюшенко С. Е. Витрати на професійну правничу допомогу в цивільному судочинстві. *Підприємництво, господарство і право.* 2019. №9. С. 27–31.

66. Фещик Н.О. Адвокатська монополія на представництво в судах України – якісно позитивні зміни чи спосіб затягування клієнтів? URL : <https://unba.org.ua/publications/1070-advokats-ka-monopoliya-na-predstavnictvo-v-sudah-ukraini-yakisno-pozitivni-zmini-chi-sposib-zatyaguvannya-klientiv.html>. (дата звернення: 03.06.2020).

67. Хондогій І. Система безоплатної правової допомоги як реалізація конституційного права громадян України на професійну правничу допомогу. *Актуальні проблеми правознавства.* 2017. 0(2). с. 138-146.

68. Чорнобривець В. В. Формування інституту професійної правничої допомоги. *Правові новели.* 2018. № 6. С. 120-127.

69. Шпак М. В. Принцип професіоналізму як засада надання кваліфікованої правової допомоги адвокатом у цивільному процесі. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 1. С. 211-219.

70. Юшкевич О.Г. Надання правової допомоги як вид соціальних послуг. *Право і Безпека*. 2009. № 1. С. 129-135.

71. Kosyło A. Pomoc prawna w demokratycznym państwie prawnym: regulacje unijne, polskie oraz ukraińskie [w:] *Ius et amicitia. Materiały Pierwszego Polsko-Ukraińskiego Forum Prawniczego, Tarnobrzeg*. 2006. s. 169-190.